

ЦІННІСНІ ПРІОРИТЕТИ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В. В. ЗЕНЬКОВСЬКОГО

Марина Захаріна
Чернігів

У статті досліджуються ціннісні пріоритети соціального виховання дитини у творчій спадщині вітчизняного мислителя В. Зеньковського. Визначено особливості підходів вченого до соціального виховання. Актуалізовано значення процесу засвоєння гри в різні періоди дитинства.

Ключові слова: дитинство, духовність, гра, соціальне виховання, В. Зеньковський.

З розвитком інтеграційних процесів і входженням України в Європейський освітній простір особливої актуальності набуває проблема соціального виховання молоді. Соціальне виховання розуміється як процес, що допомагає людині досягти цілей своєї самореалізації, здобути успіху у суспільних відносинах та пристосовуватися до швидкоплинних соціальних змін і перетворень.

Тематика соціального виховання особистості найчастіше досліджується у контексті дитячого виховання. Серед учених, які займалися розробкою ідей соціального виховання дітей і молоді, слід виділити роботи таких відомих науковців, як польський педагог Я. Корчак, російські філософи і педагоги А. Іорданський, П. Блонський, А. Макаренко, українські С. Русова, К. Ушинський, Г. Ващенко та багато ін.

Універсалізація базових цінностей виховання, принципів розвитку філософської науки і функціонування системи освіти зумовлює необхідність переосмислення ролі багатьох діячів минулого, перегляду теоретичних засад та особливостей тлумачення соціальних явищ і процесів, які пов'язані із соціальним вихованням. У цьому контексті особливої уваги, на наш погляд, заслуговують доробки тих науковців, філософів, які з ідеологічних міркувань та через світоглядні відмінності не сприймалися та глибоко не досліджувалися за радянських часів. Сучасні методи української філософії та історії педагогіки дозволяють переосмислити та творчо використовувати напрацювання тих особистостей, які своєю діяльністю суттєво сприяли прогресу освітньої практики та філософської думки. Одним із таких діячів, безперечно, є український філософ, педагог, кінця ХІХ – початку ХХ століття Василь Васильович Зеньковський. Відтак, метою статті є визначення ціннісних пріоритетів соціального виховання дитини у творчій спадщині В. Зеньковського (1881–1962).

Звернення до аналізу культурної спадщини цього вітчизняного філософа дозволяє, з одного боку, більш повно врахувати історико-культурні, національні особливості розуміння поняття «соціальне виховання дитини», а з іншого – продовжити вивчення педагогічних та філософських ідей, концепцій, що пов'язані із формуванням і вихованням особистості, які не були раніше в повному обсязі відомі широкому загалу.

Варто відмітити, що сам термін «соціальне виховання» активно стверджувався у педагогіці на початку ХХ століття. Слід зауважити, що в радянський період на зміну терміну «соціальне виховання» прийшло поняття «комуністичне виховання». «Друге народження» терміна «соціальне виховання» відбулося у 1990-ті роки, що було пов'язано як з переосмисленням методологічних та ідеологічних основ виховання, так і з виникненням соціальної педагогіки як галузі наукової та практичної діяльності [7].

Одне з перших визначень змісту соціального виховання міститься в статті Г. Гринька «Соціальне виховання дітей» (1921): «Соціальне виховання, в розвиненому вигляді, є загальна організація дитинства, влаштування колективного життя всього дитячого населення» [1, 18]. Видатні педагоги ХІХ – ХХ століття, такі як С. Русова, Г. Ващенко, В. Сухомлинський також гостро відчували необхідність оновлення існуючої системи освіти та педагогіки, важливість наповнення новим, актуальним змістом поняття соціального виховання, розробили власне бачення демократичних перетворень в освітніх процесах, відповідно до яких освіта і виховання повинні бути гуманістично та національно спрямованими.

Активну участь у цьому процесі брав і Василь Зеньковський, який у своїх наукових розвідках не залишив поза увагою процеси формування підростаючого покоління та відчував необхідність змінити тогочасний стан в освіті. Його основними працями, які

були присвячені виховній роботі, є: «Педагогіка ХХ століття», «Проблеми виховання в світлі християнської антропології», «Соціальне виховання: його задачі та шляхи», «На порозі зрілості» та інші. Крім того, вчений звертається до проблеми соціального виховання в нарисі «Наша епоха» і в кількох статтях – «Виховна проблема в школі», «Корінна проблема сучасної педагогіки» та психологічному дослідженні «Про вплив війни на дитячу психіку».

Зазначимо, що В. Зеньковський вважається представником православно-гуманістичного напрямку в педагогіці першої половини ХХ сторіччя. У філософсько-педагогічних поглядах вченого були сформовані ідеї та поставлені освітні питання, які й до цього часу не втратили своєї актуальності. Насамперед це виховання в душі етичних і духовних цінностей, формування не тільки людини знаючої, але й підготовленої до життя, з розвинутим духом солідарності тощо.

Антропологічні дослідження В. Зеньковського є результатом його наукової діяльності та особистих духовних інтуїцій, в основі яких християнська апологетика та глибокий антропоцентричний аналіз богословського матеріалу, а також багатий практичний досвід виховання. Його філософські думки про людину є, по суті, антропологічною теорією формування особистості, що має свій предмет дослідження – людину віруючу, відповідно, метою соціального виховання такої людини є формування цілісної особистості з урахуванням релігійного компонента.

Сучасна дослідниця творчості В. Зеньковського І. Предборська зазначає, що ключовим концептом педагогічної антропології мислителя є поняття «духовність», під яким він розумів, насамперед, підвищену увагу людини, яка перебуває у стані розвитку. З поняттям «духовність» В. Зеньковський пов'язував ідею «соборності» виховання, під якою розумілося формування цілісної особистості на основі таких цінностей, як моральне добро, краса, гідність та ін. [8, 37].

У своїх працях філософ обґрунтовує необхідність змінити ставлення до виховання та розвивати новий тип особистості, який здатний до соціальної діяльності та розвитку в кожній дитині духу солідарності. Тобто розвивати таку соціально активну особистість, яка була б готова до участі в соціальних перетвореннях у країні.

В. Зеньковський був одним із тих, хто розробляв антропологічний принцип у педагогіці. Слід зазначити, що у вітчизняній філософсько-педагогічній антропології завжди на перший план висувалась проблема духовно-моральних основ буття людини в світі. Тому для Зеньковського ціннішим пріоритетом у вихованні було виховання у дитини почуття віри, свободи, творчості, відповідальності, активності, розвиток відчуття солідарності. Основа його аксіосфери розкривається в «метафізиці серця» під впливом праць Г. Сковороди, П. Юркевича, П. Флоренського. Значення робіт В. Зеньковського для сучасної гуманістичної педагогіки полягає в тому, що він акцентував увагу саме на самоцінності кожної дитини у виховному процесі.

У своїй праці «Соціальне виховання: його задачі та шляхи» вчений обґрунтовує необхідність реорганізації виховання, яке повинно відповідати на запити часу та готувати людей нового типу, з іншими навиками до життя в зміненому середовищі. На думку В. Зеньковського, дитяча душа «вже з самих ранніх років як би наскрізь пронизує променями соціальності» [3, 307]. Саме у період дитинства є всі умови для засвоєння необхідного матеріалу традиційних знань за допомогою гри.

Взагалі темі виховання за допомогою гри присвячено кілька розділів у роботі вченого «Психологія дитинства». Приділяючи увагу становленню дитини в процесі засвоєння гри та аналізуючи можливі види ігор в різні періоди дитинства, він писав: «ігри оформляють перед душею дитини нову і привабливу до себе перспективу творчості, створюють нові стимули до активності, зумовлюють прилив енергії і завдяки цьому є дуже суттєвим фактором розвитку. Поки ще необхідний розвиток фізичних і психічних сил, поки ще дитинство не закінчено, ігри мають цю психічну дію, мають цю функцію» [3, 37].

Він підтримував думку, яку свого часу висунув Грос: «ми не тому граємо, що ми діти, але для того й дано нам дитинство, щоб ми грали» [3, 38]. Основну функцію гри він пов'язував саме з розвитком дитини, з формою активності, у якій найкраще вирішуються завдання дитинства, тому що об'єкт ігор неодмінно пов'язаний з реальністю. Великого значення надається й розвитку фантазії, яка має стимулюючу силу та розвиває уявлення дитини завдяки тому, що відбувається зміна реальності, сплетіння реального та уявного.

Без цього немає гри [3, 38]. Фабулі гри надається не менш важливе значення, яку автор називав «душею гри, її психічним осередком», оскільки у фабулі розкривається й усвідомлюється те чи інше почуття.

Саме гру він називав цінною підмогою в справі підготовки дитини до майбутньої життєвої боротьби: «...Дитя проходить цей необхідний період підготовки на іграх, чим забезпечується і безпека, така необхідна в такій фазі життя і психічний простір, психічна свобода, необхідна для того, щоб могли оформитися всі сили, всі дрімаючі в глибині душі функції» [3, 39]. Гра виконує соціальну функцію, всі ігри наповнені соціальним змістом, тому що всі діти грають завжди в «людей», завдяки грі вони вживаються в соціальні відносини і саме тому мають пріоритетне значення в становленні дитини.

Періодизацію дитинства вчений також пов'язує з ігровими процесами. У кожен період життя дитина вступає з певним набором знань та вмінь, тому її діяльність носить різноманітний характер. Перший період, і перший рік життя, він називає «грудним», коли дитя ще не володіє мовою, ще не ходить, але протягом якого воно навчається поступово користуватися органами почуттів, орієнтується в соціальному середовищі, поступово осягає відмінність гри і дійсності. Далі другий період називає «раннім», або «першим дитинством», яке триває до 6 років, і саме протягом раннього дитинства закладаються основи особистості, формуються її головні інтуїції, її перший, але й найважливіший за своєю психічною впливовістю досвід. Саме в цей момент життя, вважає В. Зеньковський, глибокі переживання, не втрачаючи свого отруйного і гіркою характеру, нагромаджуються в глибині душі, не впливаючи довгий час на емпіричну сторону особистості, але з плином часу можуть себе проявити. Перехід до «другого дитинства» відбувається непомітно, але також пов'язаний з грою: «Коли накопиченням відповідних дослідів, роздумів дитя підійде до більш суворого поділу двох сфер (гри та реальної дійсності), тоді-то воно психічно і входить в друге дитинство» [3, 40]. Функція гри вже набуває самостійного творчого значення, у грі діти ніби творять нову дійсність і звідси особливий інтерес до таких «мистецтв», як ліплення, ручна праця, малювання.

Отже, застосовуючи поняття діалектичного розвитку, вчений характеризує друге дитинство як тезу, отроцтво як антитезу, а юність уособлює собою процес синтезу.

Далі період отроцтва, який триває, на думку В. Зеньковського, для дівчаток близько 4 років, майже до 16 років, для хлопчиків отроцтво починається пізніше, пізніше і закінчується (близько 17–18 років). Для вченого особлива увага в цей період повинна надаватися психічній установці особистості підлітка, яка визначає характер внутрішньої роботи. Гра набуває вже нової якості, а сама гра проходить в більш прихованій і витонченій формі: «дитя шукає в іграх цього часу способу зрозуміти самого себе у світлі сформованих форм життя» [3, 42].

Отже, володіючи фаховими знаннями та досвідом психологічного характеру, В. Зеньковський тонко відчуває душу дитини, робить спробу періодизації дитинства у взаємозв'язку з грою та аналізує процеси її соціальної адаптації до навколишнього середовища.

Взагалі темі дитинства присвячена велика кількість творів вченого. Саме в дітях філософ убачав наявність органічної єдності, основа якої лежить поза емпіричною сферою. Від перших днів життя, вважав В. Зеньковський, особистість уже наділена чимось індивідуальним, що спочатку виступає слабо і неясно, але шукає свого більш повного та адекватного вираження, що з роками проявляється у тій чи іншій мірі. Він вірив в індивідуальність кожної дитини, в «її метафізичне ядро, яке поступово вносить гармонію і порядок у особистість, формує і об'єктивує індивідуальність і веде процес психічного дозрівання до тієї ідеальної форми, у якій дана індивідуальність зможе розкрити всю себе» [3, 45]

Саме за допомогою виховання дитина може розкрити свою індивідуальність та стати особистістю. Саме в дитинстві людина відкрита для змістовного творення, а відтак, особистість дитини є цілісною. У дітях домінуючим над практичним є пріоритет духовного начала, яке закладене божественною сутністю, вважав В. Зеньковський. При цьому духовне визначає яскравість, неповторність і є запорукою її цілісної особистісної участі у світі. Непрактична дитяча довіра у своєму сутнісному вимірі становить собою постійний потенціал моральності й людяності.

У своїх працях філософ доводив неможливість становлення особистості без засвоєння нею знань християнської антропології, вважаючи розвиток духовно-ціннісної

сторони людини необхідною основою її цілісності, як домірності світу природному і соціальному. З цього приводу він писав: «Основним процесом у житті людини треба визнати не її фізичні і психічні сторони, а духовну, яка несе запоруку цілісності... Духовний процес тримає в собі ключ до розуміння всього, що відбувається з людиною» [4, 39].

Однією з характеристик цілісності, гармонійності особистості є її моральна детермінанта. Безумовно, соціальне середовище впливає на формування світогляду, і образ життя, і спосіб поведінки людини. Але не в меншій мірі особистісні орієнтації зумовлені її внутрішнім духовним світом. У цьому плані людина характеризується з боку сили її духу, свободи, творчості. Власне особистість підноситься над своєю природною, біологічною основою і в певному сенсі долає її, прориваючись у світ поза фізичних сутностей.

В антропологічній концепції філософа принципу релігійності виховання особистості приділена особлива увага. У зв'язку з цим автор виділяє такі сутнісні аспекти особистості, як: неоднорідність, ієрархічна нерівноцінність, духовність і цілісність людини. У концепції В. Зеньковського людина розглядається як цілісна ієрархічна істота, що складається з тіла, душі і духу, де сфера душі вище сфери тіла, але за значущістю поступається духу. Кожна з цих частин не може бути віддільна від іншої, і в цьому полягає цілісність особистості.

Духовне начало в людині – це ціннісно-моральне начало, яке повинно привести до внутрішньої рівноваги, самооновлення душі, самоствердження Людини в соціальному світі, а врешті-решт, до людиновимірності світосприйняття. Духовність В. Зеньковський порівнює з творчою силою в людині, яка ентелехією пронизує собою все життя людини і визначає нову його «якість». Саме в духовності формується цілісність та органічна ієрархічність в людині: «...І якщо це недостатньо виражено в реальному бутті людини, то це означає якусь зв'язаність духовності в людині, якусь істотну «непорядкованість» духу, яку ми пізніше назвемо, як те саме, що релігійною мовою називається гріхом» [7, 20].

Філософ стверджує, що душа має ієрархічну структуру, вищим елементом якої є «серце», яке розуміється ним як осереддя високих, духовних почуттів, через який і встановлює духовний зв'язок з Богом. Вчений звертає увагу, що якщо завдання виховання є духовне улаштування, то й основні засоби виховання повинні мати відношення до формування духовної сторони в дітях. Дошкільне, шкільне, позашкільне і сімейне виховання – все це повинно мати інструментальний характер, тобто все осмислюється через сходження у розвитку тіла, соціальності, інтелекту, моральної, естетичної, релігійної сфери до духовного начала.

Таким чином, основними напрямками соціального виховання, на його думку, повинні бути: сімейне, шкільне, дошкільне та позашкільне виховання. Останні два різновиди В. Зеньковський розглядав як необхідні допоміжні фактори школи. До позашкільних організацій він відносив трудові організації, молодіжні об'єднання, самодіяльні організації, естетичні клуби та інші форми організацій продуктивного вільного часу, які будуть наповнені національно-культурним та релігійним вихованням кожної дитини.

Виховна система повинна готувати не тільки освічених людей, але і людей «натхнених ідеалами солідарності». Тобто кожна особистість живе і розвивається в суспільстві, а тому необхідно розвивати можливості соціальної комунікації, тільки в суспільному спілкуванні кожен зможе розвивати свої індивідуальні сили. Основне завдання соціального виховання вчений вбачав у розвитку соціальної активності, у розвитку «смаку» до соціальної діяльності.

Для вирішення проблем соціального виховання він вважав необхідним досліджувати проблематику природи людини, її осягнення та відбиття у виховному процесі. Сенс духовно-душевного формування людини полягає у тому, що душа «підживлюється» духовністю, самооновлюється, щоб не тільки зовнішні фактори та обставини впливали на неї: «Фізичне здоров'я, культура розуму та почуттів, сильний характер, соціальні навички не рятують від можливості глибоких, часто трагічних конфліктів у душі людини» [3, 42].

Отже, вчений приділяв велику увагу саме внутрішній, моральній стороні особистості та необхідності актуалізації в процесі навчання саме емоційної складової особистості дитини та учня. У своїх працях він підкреслює, що «всі педагогічні зусилля, які взагалі

здійснені, повинні бути спрямовані на те, щоб юна особа змогла «знайти себе», та творчо перетворити свій склад, який вона в собі знаходить, як взаємодія спадковості, соціальних і духовний впливів» [3, 50]. Саме школі він відводив основне місце в процесі розвитку громадян, «натхнених ідеалом справедливості».

Одним з найважливіших завдань соціального виховання вчений вважає досягнення ним національного характеру. Кожна людина в процесі життя повинна усвідомлювати себе громадянином своєї країни, а саме роль соціального виховання полягає в тому, щоб розвивати у дитини приналежність до своєї нації. Але, як вважав В. Зеньковський, на цьому шляху може виникнути загроза прищепити дитині вузький націоналізм, як це відбувалося у тому історичному періоді в Німеччині, і навіть презирливе ставлення до представників інших націй. Уникаючи таких крайнощів, необхідно культивувати любов до своєї країни, знання її історії поєднувати з вихованням духу солідарності, братерства та розумінням цінності людського спілкування.

Отже, соціальне виховання повинно вибудовуватися на своїх національних принципах та ментальних засадах, розвивати почуття відповідальності перед своєю Батьківщиною, але воно не повинно перетинати межу з націоналізмом і шовінізмом.

З точки зору В. Зеньковського, особистість не може розвиватись сама по собі, для її формування необхідно засвоєння тих цінностей, які будуть значимі для неї, а тому особистість набуває нового змісту в спілкуванні зі світом цінностей інших людей, у соціальному досвіді, у процесі сакрального звернення до Бога. Філософ особливо виділяє такі ціннісні засади як духовність, совість, творчість, любов, свобода.

В. Зеньковський був філософом релігійного напрямку, тому для нього віра в кожную людину була незаперечним фактом. Особливу увагу він звертав на те, що кожна особистість має божественну природу і завдання індивіда – творчо розкритися шляхом заданих талантів. Відповідно головним завданням школи є духовно-моральний розвиток та виховання кожної дитини з метою розкриття в неї прихованих талантів та забезпечення можливостей самоствердження особистості в суспільстві.

Учений стверджував, що свідомість, розум, уява зруйнували рівновагу особистості. Здатність до самовдосконалення сприяє розвитку «дару свободи», що ставить людину перед необхідністю вирішення довічної дилеми між добром і злом: «Особистість двоїста у своєму саморозумінні, вона двоїста у своїй активності, вона служить собі лише остільки, оскільки служить соціальному середовищу, вона розуміє себе остільки, оскільки розуміє живе соціальне середовище» [3, 321].

Отже, головне завдання виховання В. Зеньковський вбачав у розвитку в кожній дитині соціальної активності, яка повинна проявлятися в свободі та розвитку емоційної сфери і буде сприяти формуванню соціальної солідарності кожного громадянина.

Таким чином, самосвідомість сприяє розвитку подвійного образу людини: перший, як людина сприймає себе сама, та другий, як людину оцінює суспільство. Причому обидва образи назавжди залишаються в нашому досвіді, тому загальне завдання соціального виховання повинно полягати в розвитку активності кожної дитини та розвитку емоційної чуйності, у подоланні емоційної замкнутості, для того щоб запобігти соціальній інертності та байдужості до інших людей.

Отже, підсумовуючи погляди В. В. Зеньковського на процес соціального виховання дитини, можна стверджувати, що філософ так бачив ціннісні пріоритети розвитку та соціального виховання дитини. По-перше, звільнення особистості дитини від зовнішнього тиску та пробудження в неї ініціативи за допомогою гри; по-друге, розвиток соціальної активності і самодіяльності; по-третє, поглиблення та розвиток соціальних сил її особистості.

У моделях соціального виховання вченого розкривається соціальна сутність природи людини, потреба в комунікативній взаємодії особистості та суспільства, пріоритетною постає підготовка особистості до діяльності відповідно до загальноновизнаних соціальних ідеалів.

Загалом роздуми В. В. Зеньковського про проблеми соціального виховання актуально укладаються у сучасну дискусію стосовно національної складової процесу виховання, принципів сімейного виховання, налагодження взаємодії людини і школи, особистості. Крім того, є дискусійною на нинішньому етапі реформування освіти роль Церкви у вихованні особистості дитини, яку він вважав головною. Ця тема ще потребує подальшого дослідження.

Література:

1. Гринько Г. Ф. Соціально виховання дітей / Г. Ф. Гринько // Порадник по соціальному вихованню дітей. – Х. : ВДВ, 1921. – Вип. 1 – С. 5–23.
2. Зеньковський В. В. На порозі зрелості. Беседи з юношеством о вопросах пола / В. В. Зеньковський. – М. : Изд-во «Воскресение», 1991. – 25 с.
3. Зеньковський В. В. Психология детства / В. В. Зеньковський. – М. : Издательская программа «Академия», 1995. – 343 с.
4. Зеньковський В. В. Апологетика / В. В. Зеньковський // Основы христианской философии. – М. : Канон+, 1997. – 329 с.
5. Зеньковський В. В. Очерк моей философской системы / В. В. Зеньковський // Вестник РСХД. – 1962. – № 66-67. – С. 37–39.
6. Зеньковський В. В. Об образе Божиим в человеке / В. В. Зеньковський // Вопросы философии. – 2003. – № 12. – С. 147–161.
7. Зеньковський В. Смысл православной культуры / сост., предисл. В. Л. Шленова. – М. : Изд-во Сретенского монастыря, 2007. – 272 с.
8. Предборська І. М. Концепція духовного виховання В. Зеньковського в контексті сучасних освітніх тенденцій / І. М. Предборська // Вісник Інституту розвитку дитини.: «Філософія, педагогіка, психологія»: збірник наукових праць. – К. : Вид-во НПУ ім. Драгоманова, 2009. – Вип. 6 – С. 36–40.
9. Романовська Л. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ped/2008_15/romanovska.pdf

В статье исследуются ценностные приоритеты социального воспитания ребенка в творческом наследии отечественного мыслителя В. Зеньковского. Определены особенности подходов к социальному воспитанию мыслителя. Актуализировано значение игры в разные периоды детства.

Ключевые слова: детство, духовность, игра, социальное воспитание, В. Зеньковский.

The article examines the views on the value priorities of social education of the child in a creative thinker V. Zenkovskoho national heritage. The features of approaches to social education. Last update holistic recognition of personal participation of the child in the world.

Key words: childhood, spirituality, social education, game, V. Zenkovsky.